

FRANTIŠKU NEBESKÝ,
VYSLANČE PŘESMOŘSKÝ

*Podoby úcty
k sv. Františku Xaverskému
v českých textech
17. a 18. století*

S. FRANCISCUS XAVERIUS.

FRANTIŠKU
NEBESKÝ,
vyslanče
přesmořský

*Podoby úcty k sv. Františku Xaverskému
v českých textech 17. a 18. století*

Alena A. Fidlerová, Jan Andrlé
a kolektiv (eds.)

PISTORIUS & OLŠANSKÁ
PŘÍBRAM 2010

Tento výstup vznikl za podpory
Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze
z prostředků specifického výzkumu na rok 2009,
číslo projektu 224101.

© Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2010
Editoři © Alena A. Fidlerová, Jan Andrlé a kolektiv, 2010
Lektoroval: PhDr. Miloš Sládek
ISBN 978-80-87053-46-1

SV. FRANTIŠEK XAVERSKÝ A JEHO KULT

1. ŽIVOT SV. FRANTIŠKA XAVERSKÉHO

Sv. František Xaverský, apoštol Indií a Japonska, je postava vskutku mimořádná. Jeho životní osudy dokáží upoutat i člověka, pro kterého není hagiografie nejvyhledávanějším literárním žánrem. Během svého života překročil několik Rubikonů, když v době teprve nesměle začínající zámořské expanze evropských národů, v době, kdy evropské představy o světě setrvaly v zásadě stále v mezích vytyčených antickými vzdělanci a geografy, překročil tyto meze a vydal se do vnějšího světa mimo starověko-středověkou oikúmené, do míst, o kterých měl i vzdělaný Evropan stále velmi mlhavé představy. Nebyl první z křesťanských misionářů, kteří se do těchto neznámých či poloznámych končin vydali. Ale jeho misijní dílo představovalo kvalitativní zlom a zároveň mohutný impuls pro další rozvoj zámořských misí, díky kterým se křesťanská víra rozšířila prakticky na všechny kontinenty.

Don Francisco de Yasu y Xaver se narodil 7. dubna 1506 na zámku Xaver v Navaře (tehdy ještě nezávislém království) jako nejmladší syn v rodině významného navarrského šlechtického rodu. Podle dobových zvyklostí se mu dostalo humanistického vzdělání. Ve svých osmnácti letech se rozhodl pro duchovní dráhu. Takové rozhodnutí nebylo ničím neobvyklým pro druho- a vícerozené šlechtice. Spíše se jednalo o praktickou snahu zajistit si živobytí. Již při tomto rozhodnutí však František prokázal velkorysého ducha. Rozhodl se, že má-li jít na studia, tak na univerzitu. A když na univerzitu, tak na Univerzitu – tedy do Paříže. V roce 1525 vstoupil do Koleje svaté Barbory pařížské univerzity. Zde během následujících jedenácti let absolvoval nejprve filozofická a poté teologická studia. A zde se také seznámil s Ignácem z Loyoly, kolem kterého se postupně vytvořila skupina sympatizantů, jež se stala později základem jezuitského řádu.

Po založení Tovaryšstva Ježíšova pracoval František v Římě jako sekretář prvního generála řádu Ignáce z Loyoly. Z této činnosti jej vytrhla žádost portugalského krále Jana III., který chtěl, aby papež

vyslal duchovní pastýře do portugalských držav v Indii, a speciálně se zajímal o členy nového řádu. František původně neměl být do Indie vyslán, ale P. Nicolaus Bobadilla, který byl pro indickou misi určen, onemocněl, a tak padla volba na Františka. V roce 1540 vyjel společně s P. Rodriguezem z Říma do Lisabonu a odtud již sám v roce 1541 do Indie, neboť P. Rodriguez si Jan III. nakonec vyžádal pro svůj dvůr. Po třináctiměsíční plavbě se vylodil v hlavním portugalském středisku v Indii – v Goa.

František Xaverský strávil na Východě pouhých deset let, stačil ovšem vykonat dílo více než úctyhodné. Kromě misionářské činnosti v samotné Indii podnikl misijní cesty do Malaky, na Moluky a do Japonska. Zemřel během své další cesty, když se pokoušel proniknout do tehdy uzavřené Číny. Na ostrově San Čoan (Sancian) poblíž Kantonu jej postihla náhlá horečka a po několika dnech zde v bídné chatrči 3. prosince 1552 zemřel.^a

2. DRUHÝ ŽIVOT ANEB KULT SV. FRANTIŠKA XAVERSKÉHO

Druhý život sv. Františka Xaverského, totiž život coby uctívaného světce, začal záhy po konci jeho pozemského putování. Místo Františkovy tělesné smrti se nemělo stát místem posledního spočinutí jeho tělesných ostatků. Již v únoru následujícího roku (tedy necelé tři měsíce po pohřbu) bylo jeho tělo vyzvednuto a na lodi Santa Cruz převezeno nejprve do Malaky, kde bylo neseno v slavnostním procesí napříč městem, poté veřejně vystaveno v kostele sv. Pavla a provizorně pohřbeno v jedné z kaplí. Následující jaro roku 1554 pak bylo opět vyzvednuto a převezeno do indického Goa. Zde bylo slavnostně přivítáno vicekrálem Afonsem de Noronha s celým dvorem, kanovníky kapituly v čele s proboštem zastupujícím zesnulého biskupa, představiteli řádů a samozřejmě zdejší kolejí Tovaryšstva Ježíšova a celým městem. Za zvuku

a) ASTRAIN, A.: St. Francis Xavier; BAUTZ, F. W.: Franz Xaver (Francisco de Jassu y Javier); zde předložený náčrt životních osudů Františka Xaverského jsme se snažili pojmout velmi stručně, protože zájem naší práce se soustřeďuje především na jeho „druhý život“. Kromě toho je literatury věnující se Xaveriově pozemskému životu dostatek. Stručnou, ale výstižnou a čtivou biografii předkládá výbor přeložených Františkových listů – *František Xaverský (1506–1552). Výběr z korespondence jezuitského misionáře Dálného Východu*.

zvonů a dělových salv bylo pak neseno ve slavnostním procesí a opět veřejně vystaveno. Podle svědectví účastníků těchto oslav mělo Františkovo tělo po celou dobu čerstvý vzhled, jako by zesnul teprve krátce před tím.^a

Slavnostní přenesení ostatků uctívaného světce do katedrálního kostela představovalo ve staré církvi vlastní akt svatořečení. Tento způsob „přirozeného“ svatořečení byl sice již v době vrcholného středověku nahrazen tzv. papežskou kanonizací, tedy formálním procesem odehrávajícím se v režii římské kurie, přesto si takovéto slavnostní přenesení těla zemřelého uchovalo svoji symbolickou sílu a představovalo předzvěst oficiální kanonizace. Františkovo tělo bylo prozatím pochováno ve zdejší jezuitské koleji sv. Pavla.

První podnět směřující k budoucí kanonizaci sv. Františka Xaverského vzešel od portugalského krále Jana III. Ten Františka ještě osobně znal z doby, kdy apoštol Východu během čekání na loď do Indie pobýval na portugalském dvoře. Nyní nařídil, aby byli vyslechnuti všichni věrohodní svědci, kteří by mohli dosvědčit Františkovu svatost, a jejich svědectví aby byla pečlivě zapsána. Do roku 1557 bylo vyslechnuto 63 svědků a protokoly s jejich výpověďmi byly zaslány do Lisabonu, král je následně postoupil Římu.^b Trvalo však ještě dlouhou dobu, než byl kanonizační proces zahájen. Stalo se tak až poté, co Tovaryšstvo v roce 1593 oficiálně požádalo papeže o svatořečení Ignáce z Loyoly a Františka Xaverského.^c

Úcta k Františku Xaverskému mezitím postupně rostla, líčení jeho činů se objevuje v pracích popisujících misijní působení Tovaryšstva, respektive křesťanských misionářů vůbec, v Indii a na Dálném východě.^d Přířadou součástí snah Tovaryšstva o kanonizaci svých velkých zakladatelů bylo i iniciování vydání prvního Xaveriova životopisu z pera italského jezuita Oratia Torselliniho (1544–1599),^e stalo se tak v Římě roku

- a) *František Xaverský (1506–1552). Výběr z korespondence ... Závěrečné biografické poznámky*, s. 205–209; též OSSWALD, M. C.: *Die Entstehung einer Ikonographie des Franz Xaver im Kontext seiner kultischen Verehrung in den Jahren von 1552 bis 1640*, s. 66–68.
- b) *Tamtéž*, s. 61.
- c) *Tamtéž*, s. 79.
- d) JANDOUREK, J.: *Jak rostla legenda o uzdravování aneb svatý František Xaverský a jeho zázraky*, s. 101; též OSSWALD, M. C.: *Die Entstehung einer Ikonographie des Franz Xaver im Kontext seiner kultischen Verehrung ...*, s. 63.
- e) Uváděn též jako Torsellino či v latinizované podobě jako Horatius Tursellinus.

1594.^a Torsellini líčí Františka otevřeně jako světce konajícího zázraky a sám tak přidal Františkovi jeden z charakteristických znaků světce, totiž legendu. K Torsellinimu se brzy připojil portugalský jezuita João de Lucena (1549–1600), který ovšem Xaveriův životopis sepsal portugalsky,^b nicméně brzy se jeho spis dočkal španělského a italského překladu.^c

Již během kanonizačního procesu však Františkovi – ač i beatifikován byl až v roce 1619 – začala být prokazována pocta oltáře *via facti* (což je samozřejmě zcela běžný a přirozený jev). V indickém Goa se tak údajně dělo již od roku 1615, a dokonce již roku 1603 schválil sám generál Aquaviva zřízení prvního kostela s patrocinium Františka Xaverského v Kottaru (v Komorinu).^d Tento kostel měl uchovávat zázračný obraz Františka Xaverského, díky kterému se z něj vyvinulo vyhledávané poutní místo.^e I v Evropě skutečná úcta předcházela oficiálnímu svatořečení – v roce 1599 umístil kardinál Cesare Baronio v kostele *Il Gesu* obraz Ignáce z Loyoly na jeho hrob a v roce 1600 podobně vystavil obraz Františka Xaverského přímo naproti. Takový akt – učiněný navíc takto vysoce postavenou duchovní osobou – bylo možno chápat jako polooficiální založení kultu.^f Těž antverpští jezuité při objednání obrazů Ignáce z Loyoly a Františka Xaverského od Rubense (obě plátna byla vyhotovena roku 1617) je již koncipovali jako obrazy oltářní, a nechali tedy zobrazit oba muže jako svaté.^g

- a) TORSELLINI, O.: *De vita Francisci Xaverii, qui primus e Societate Iesu in India, et Iaponia Evangelium promulgavit*. Romae : Ex Typographia Gabiana, 1594.
- b) LUCENA, J. de: *Historia da vida do Padre Francisco de Xavier, e do que fizerao na Índia os mais religiosos da Companhia de Iesu, composta pelo Padre Ioam de Lucena da mesma Companhia ...* Em Lisboa : Impressa por Pedro Crasbeeck, 1600.
- c) Vydány byly v Seville a v Římě v roce 1613, viz OSSWALD, M. C.: Die Entstehung einer Ikonographie des Franz Xaver im Kontext seiner kultischen Verehrung ..., s. 64, pozn. 15 a 16.
- d) Dnešní název Komorinu je Kanyakumari, jde jednak o město na Komorinském mysu a jednak o název zdejšího distriktu. Kostel sv. Františka Xaverského se nalézá v Kottaru, původně samostatném městě, dnes součásti aglomerace města Nagercoil, které je nyní hlavním městem distriktu Kanyakumari (= Komorin) ve státě Tamil Nadu v Indii.
- e) OSSWALD, M. C.: Die Entstehung einer Ikonographie des Franz Xaver im Kontext seiner kultischen Verehrung ..., s. 63, 68.
- f) K otázce povahy zmíněného aktu srov. tamtéž, s 78.
- g) BAILEY, G. A.: „Le style jésuite n'existe pas“: Jesuit Corporate Culture and the Visual Arts, s. 70; KNAAP, A. C.: Meditation, Ministry, and Visual Rhetoric in Peter Paul Ruben's Program for the Jesuit Church in Antwerp, s. 175. Dnes se oba obrazy nalézají ve vídeňském Kunsthistorisches Museum.

Úcta byla prokazována i Františkovým ostatkům, což je rovněž jev, který je signifikantní pro uctívání světců. V roce 1614 bylo na rozkaz generála Aquavivy přeneseno Xaveriovo pravé předloktí z Goa do mateřského jezuitského kostela *Il Gesu* v Římě^a a již v roce 1621 zde bylo veřejně uctíváno.^b Pravá paže byla roku 1619 rozdělena mezi jezuitské koleje v Cochínu,^c Malace a Makau.^d

V roce 1619 byl František Xaverský beatifikován^e a po téměř sedmdesáti letech po své smrti 12. března 1622 v Římě společně s Ignácem z Loyoly, Terezií z Avily, Filipem Neri a Isidorem z Madridu prohlášen za svatého.^f Oslavy svatořečení nových světců byly velkolepé, speciálně Tovaryšstvo oslavilo svatořečení „svých“ dvou světců vskutku mohutně. Mateřský kostel Tovaryšstva *Il Gesu* byl pro tuto příležitost vyzdoben 18 obrazy od Valeriana Regnartia zachycujícími zázraky připisované sv. Františku Xaverskému. Regnartius zpracoval tyto výjevy i v podobě rytin, které byly u této příležitosti vydány.^g Dále byla v *Collegiu Romano* inscenována opera *Apotheosis sive consecratio SS. Ignatii et Francisci Xaverii*.^h Opera byla zasazena do rámce starověkých římských oslav adorujících zbožštěné císaře (jednotlivé části koleje zpřítomňovaly lokace starého Říma – atrium se stalo římským fórem, slavnostní hala Martovým polem a podobně), nyní transformovaných (a tak posvěcených) do osla-

- a) ASTRAIN, A.: St. Francis Xavier.
- b) OSSWALD, M. C.: Die Entstehung einer Ikonographie des Franz Xaver im Kontext seiner kultischen Verehrung ..., s. 67.
- c) Dnes Kochi ve státě Kerala v Indii.
- d) OSSWALD, M. C.: Die Entstehung einer Ikonographie des Franz Xaver im Kontext seiner kultischen Verehrung ..., s. 65.
- e) Beatifikační breve Pavla V. viz Breve beatificationis P. Francisci Xaverii 25 Octobris 1619. In: *Monumeta Xaveriana*, tom. II, č. 41, s. 680–681.
- f) Kanonizační dekret Řehoře XV. byl vydán 9. března a slavnostně promulgován 12. března 1622, viz *Monumenta Xaveriana*, tom. II, č. 46. IV., s. 700; svátek Františka Xaverského byl stanoven na 2. prosinec, teprve roku 1663 byl Alexandrem VII. přeložen na 3. prosinec, viz dekret Alexandra VII. z 18. července 1663, tamtéž, č. 51. III, s. 725–727.
- g) *S. Francisci Xaverii Indiarum Apostoli Societatis Jesu quaedam miracula a Valeriano Regnartio delineata et sculpta*, viz ZELENKOVÁ, P.: Dvě univerzitní teze Antonína Martina Lublinského, s. 270–271.
- h) Operu složil Johannes Hieronymus Kapsberger, libreto P. Orazio Grassi, viz KENNEDY, T. F.: *Candide and a Boat*, s. 319 a n., k opeře bylo vydáno tištěné „argomento“, tamtéž (reprodukce titulního listu na s. 320).

vy hroů křesťanské víry. Před vchodem vítaly příchozí dva glóby znázorňující symbiózu starého a nového světa.^a

Kanonizační oslavy nezůstaly pochopitelně omezeny pouze na Řím, ale konaly se po celém katolickém světě včetně Prahy (o zdejších oslavách viz dále) i indického Goa. V Goa se ovšem oslavy oficiálního svatořečení odehrály až s dvouletým zpožděním v roce 1624 (nezapomeňme, že spojení s Indií vedlo z Říma přes Lisabon a kolem celé Afriky, což představovalo řadu měsíců, často více než rok trvající plavbu). Součástí zdejších oslav bylo přenesení ostatků nyní již oficiálně uznaného světce do nedávno postaveného katedrálního kostela *Bom Jesus*, kde spočívají dodnes.^b V roce 1637 byly uloženy do pro ně vyrobené stříbrné schránky^c a v roce 1698 jim zde byla vystavěna mohutná tomba.^d

V souvislosti s kanonizací byla vydána také tzv. kanonizační bula. Její vydání se ovšem zpozdilo mimo jiné v důsledku úmrtí papeže Řehoře XV., takže byla vydána až Řehořovým nástupcem na svatopetrském stolci Urbanem VIII. dne 6. srpna 1623.e Význam této buly v souvislosti s rozvojem xaveriánského kultu spočívá především v tom, že představuje kanonický soupis Františkových zázraků, to jest zázraků, které církev uznává za autentické. Tato bula měla na další vývoj kultu významný vliv. Byla rozsáhlým způsobem tradovaná a mimo jiné představovala jakýsi oficiální katalog zázraků divotvorného světce, ze kterého bylo možno brát náměty jak pro výtvarná díla, tak pro písemná zpracování Františkova života, pobožnosti k němu či odvozovat od nich sféry světceovy obzvláštní působnosti. Zmíníme proto stručně alespoň ty nejvýraznější:

Předně je zmiňován dar vytržení – když sloužil mši, dostával se do extatických stavů, ve kterých po jistou dobu setrval.

Jindy se při slavení Eucharistie jeho tělo vznášelo nad zemí.

- a) FILIPPI, B.: *The Orator's Performance: Gesture, Word, and Image in Theatre at the Collegio Romano*, s. 512 a n.
- b) Kostel *Bom Jesus* v Goa byl postaven v letech 1594–1605, již po jeho vysvěcení v roce 1605 byly Františkovy ostatky přemístěny z koleje sv. Pavla do zdejší kaple, viz OSSWALD, M. C.: *Die Entstehung einer Ikonographie des Franz Xaver im Kontext seiner kultischen Verehrung ...*, s. 67.
- c) Tamtéž.
- d) BAILEY, G. A.: „Le style jésuite n'existe pas“: *Jesuit Corporate Culture and the Visual Arts*, s. 46; též KOWAL, D. M.: *The Jesuits and Architecture in Portuguese India*, s. 493.
- e) Urban VIII, Pont. Max. *Bulla Canonizationis Beati Francisci Xaverii celebratae per Gregorium XV.* In: *Monumenta Xaveriana*, tom. II, č. 50, s. 704–724.

Jednou, když rozzuřený pohanský dav chtěl zaútočit na křesťanskou vesnici a pobít tamní obyvatele, vyšel jim František vstříc. Avšak pohané jej viděli doprovázeného majestátní skvostně-děsivou postavou, která v nich vzbudila takovou hrůzu, že se rozutekli.

V Komorinu^a vyzval pohany, kteří nevyslyšeli jeho slova, aby otevřeli hrob, kam předtím pohřbili svého blízkého. Komoriňané jej poslechli a František po pronesení modlitby mrtvého vzkřísil k životu.

Těž vzkřísil mladíka, který umřel na mor a již byl odnesen na hřbitov.

Jeden chlapec spadl do hluboké studny a utopil se. Poté, co byl mrtvý vytažen, František se nad ním modlil a vzkřísil ho.

V Japonsku vrátil zrak slepci.

Několikrát když se loď na moři dostala do nebezpečí, František modlitbou zkontroloval živly, případně odvrátil hrozící pirátské nebezpečí.

Byl též nadán věšteckým duchem – předpověděl zničení lodi, vítězství portugalské flotily nad domorodou a podobně.^b

Mezi nejpodivuhodnější a nejoblíbenější patřil zázrak s krabem. Při jedné plavbě se František pokoušel utišit bouři. Aby zažehnal běsnící živly, ponořil svůj krucifix do vln, ten mu však vypadl z ruky a klesl do mořských hlubin. Když se však světec dostal na břeh, přinesl mu jej zpět mořský krab. Později začal být popis tohoto zázraku tradován tak, že František hodil krucifix do moře záměrně, aby tím utišil bouři.^c

Po oficiálním svatořečení nestálo již šíření kultu sv. Františka Xaverského nic v cestě. Jeho hlavními šířiteli a propagátory byli pochopitelně především samotní jezuité. Již v roce svatořečení byly v římském kostele *Il Gesu* vysvěceny oltáře Ignáce z Loyoly a Františka Xaverského.^d Oltáře byly umístěny do dvojice protilehlých kaplí nejbližší k hlavnímu oltáři, kde vystřídaly v původní koncepci kostela předpokládané oltáře *Ukřižování* (nalevo, zde byl umístěn oltář sv. Ignáce) a *Vzkříšení* (napravo, zde umístěn oltář sv. Františka Xaverského, původní oltář byl nahrazen v průběhu 17. století novým, který zdobí oltářní obraz Smrti

a) Dnes Kanyakumari, ve státě Tamil Nadu v Indii.

b) Srov. HARDON, F. J. A.: *The Miracles of St. Francis Xavier*; též OSSWALD, M. C.: *Die Entstehung einer Ikonographie des Franz Xaver im Kontext seiner kultischen Verehrung ...*, s. 72–75.

c) *Bulla Canonizationis Beati Francisci Xaverii ...*, s. 713; srov. předchozí pozn.; též JANDOUREK, J.: *Jak rostla legenda o uzdravování ...*, s. 102.

d) OSSWALD, M. C.: *Die Entstehung einer Ikonographie des Franz Xaver im Kontext seiner kultischen Verehrung ...*, s. 78.

sv. Františka Xaverského od Carla Maratta z let 1672–1678).^a Podle vzoru Říma jsou pak zřizovány oltáře k počtě nového řádového světce v jezuitských kostelech po celém světě.^b Zasvěcování oltářů, kostelů a kaplí s sebou nesla i další vlnu šíření Xaveriových ostatků (případně osobních věcí),^c některé z nich si našly cestu i do Čech (viz dále).

František Xaverský se záhy stal též patronem řady měst a zemí – mimo jiné Goa, Basseinu,^d Makaa i své rodné Navarry.^e

Při šíření kultu sv. Františka Xaverského nezůstala stranou ani střední Evropa a zdá se při tom, že spojnicí mezi Římem a Zaalpím tvořilo „hlavní město německého katolicismu“ – Mnichov. Pravděpodobně ještě v roce 1622 zde vyšel německy popis římské kanonizace,^f již po dvou letech – v roce 1624 – zde byly v novém monumentálním kostele sv. archanděla Michaela, reprezentujícím rozhodnou orientaci bavorských vévodů na Řím, po stranách triumfálního oblouku zřízeny oltáře sv. Ignáce z Loyoly a sv. Františka Xaverského.^g V roce 1627 pak zde byl vydán Tor-

- a) NEVÍMOVÁ, P.: Vliv spirituality Tovaryšstva Ježíšova na výzdobné programy řádových kostelů, s. 219, pozn. 6 (původní oltář sv. Ignáce se rovněž nedochoval, současný oltář je z let 1695–1699, tamtéž).
- b) Příp. kaple či patrocínia kostelů, viz OSSWALD, M. C.: Die Entstehung einer Ikonographie des Franz Xaver im Kontext seiner kultischen Verehrung ..., s. 78.
- c) Např. hrudní kost byla přenesena do Tokia, ucho je uchováváno v Lisabonu, zub v Portu, též Xaveriův kříž byl rozdělen mezi chrámy v Madridu, Lisabonu, Dublinu a Benátkách, jeho růženec pak mezi Kolín nad Rýnem, Vídeň a polskou Starawies, viz OSSWALD, M. C.: Die Entstehung einer Ikonographie des Franz Xaver im Kontext seiner kultischen Verehrung ..., s. 65–66.
- d) Dnes Vasai ve státě Maharashtra v Indii.
- e) OSSWALD, M. C.: Die Entstehung einer Ikonographie des Franz Xaver im Kontext seiner kultischen Verehrung ..., s. 68.
- f) *Canonization verlauff: Fünff fürnem[m]e Ritter der streitbarn Kirch, als Isidori eines Baurens, Ignatii Loiolae, der Societet Jesu Stiffters, Francisci Xaverii, Theresiae di Jesu, und Philippi Nerei, welche durch Bapst Gregorium den XV. diss Namens Anno 1622. den 12. Martii, nach Catholischem brauch, zu Rom in S. Peters Kirchen, mit grosser solennitet, in die Zahl der Heiligen erkläret und eingeschriben worden.* München : Petr König – Nikolaus Heinrich, [1622]. VD 17 23:669470W.
- g) NEVÍMOVÁ, P.: Vliv spirituality Tovaryšstva Ježíšova na výzdobné programy řádových kostelů, s. 246, pozn. 64; samotný mnichovský kostel sv. archanděla Michaela byl vystavěn v letech 1593–1597, tamtéž, s. 225; tento chrám též později získal cennou relikvii – Xaveriův pileolus (Soli Deo), který nosil při slavnostních příležitostech jako odznak svého důstojenství coby papežského nuntia, viz OSSWALD, M. C.: Die Entstehung einer Ikonographie des Franz Xaver im Kontext seiner kultischen Verehrung ..., s. 65.

selliniho životopis Františka Xaverského.^a Rovněž v kostele sv. Ignáce v Landshutu, který byl vystavěn v letech 1631–1640, byl jeden z oltářů zasvěcen sv. Františku Xaverskému.^b Šíření xaveriánského kultu nezůstalo ale pochopitelně omezeno na Bavorsko. Tak v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Kolíně nad Rýnem z let 1618 až 1629 byla jedna kaple zasvěcena sv. Ignáci a sv. Františku Xaverskému a sochy obou světců byly umístěny po stranách hlavního oltáře.^c Rovněž zde byl vytištěn německý překlad kanonizační buly Urbana VIII.^d Velmi aktivní při přijímání nového kultu byli rovněž jezuité v Antverpách.^e

V roce 1634 v rámci jubilejních oslav výročí založení řádu byla ve Vídni uvedena velká hra *Povolání Františka Xaverského*. Představení se konalo v aule vídeňské koleje a bylo doprovázeno monumentálními kolektivními scénami andělských chórů, jezdeckých sborů a různých skupinových obrazů. Vše lemovala postranní jeviště s alegoriemi čtyř ročních období spojených řetězy lampiónů.^f

Povšimněme si nyní blíže samotné ikonografie postavy sv. Xaveria. V tradici zobrazování Františka Xaverského hrál nejvýznamnější roli typ nazývaný *Vera effigies* – tedy „pravé zobrazení“ nebo „pravá podoba“. Tento typ přesahuje rámec pouhého výtvarného díla, jeho význam je založen na myšlence, že podoba je součástí podstaty. Tím, že daný obraz traduje či si nárokuje tradovat skutečnou podobu světce, stává se – vlastním aktem napodobení – sám svatým. Důsledným napodobením participuje na napodobovaném a získává tak jeho vlastnosti. *Vera effigies* Františka Xaverského má poměrně zajímavou genezi. František za svého života důsledně odmítal nechat zhotovit svůj portrét. Jeho první portrét vznikl proto až v roce 1556 podle posmrtné masky. Teprve

- a) TORSELLINI, O.: *De vita S. Francisci Xaverij qui primus e Societate Iesu in Indiam et Iaponiam Evangelium invexit. Libri sex Horatij Tursellini, e Societate Iesu. Accesserunt ex relatione facta in consistorio secreto S. D. N. Gregorio papa 15. quedam miracula, quae in vita non habentur*. Monachij : ex typographia Hertsroyana : apud Cornelium Leysserium electoralem typographum, 1627.
- b) SMITH, J. CH.: *The Art of Salvation in Bavaria*, s. 588–593.
- c) Tamtéž.
- d) *Bäpstliche Bulla Urbani des Achten dieses Namens über die Canonization des h. Francisci Xaverii, so zu Rom in Basilica S. Petri den 12. Martii des 1622. Jahrs ... ist gehalten worden. Auss dem Lat. ins Teutsch versetzt*. Cöllen : P. Grevenbruch, 1638.
- e) Zdejší patres nechali v očekávání brzkého svatořečení již během kanonizačního procesu zhotovit oltářní obrazy Ignáce z Loyoly a Františka Xaverského.
- f) FÜLÖP-MILLER, R.: *Moc a tajemství Jezuitů*, s. 507.

v roce 1583, pravděpodobně na základě oficiálního pověření, zhotovil Alessandro Valignano v Goa dva obrazy Xaveria, jejichž autentičnost dosvědčilo několik dosud živých svědků, kteří Františka ještě osobně pamatovali. Oba obrazy, bohužel nedochované, měly zobrazovat Františka v šatech, které nosil v Indii, vzhlížejícího k nebesům a rukama si rozhrnujícího oděv na prsou. Valignano ponechal jeden z obrazů v Goa a druhý poslal do Říma. Ten se zde stal předlohou pro následně se šířící „pravé podoby“ sv. Františka Xaverského.^a Je též pravděpodobné, že zmíněné vyobrazení ovlivnilo i podobu rytiny, jež byla součástí vydání Torselliniho *Života Františka Xaverského* z roku 1596 a velmi významně ovlivnila další tradici zobrazování sv. Františka.^b

Zdaleka nejčastější je však vyobrazení smrti sv. Františka. Umírající světec opuštěný na konci světa v polorozbořené chatrči či spíše přístěnku odevzdává svou duši Bohu. Tento motiv se stal natolik oblíbeným, že se z něj rovněž vyvinul typ, který začal být chápán jako *Vera effigies*. Příkladem takového zobrazení může být oltářní obraz z boční lodi pražského kostela nejsv. Salvátora (viz níže).

Další rozšířené typy zobrazování jsou motivovány jednotlivými scénami z Františkova života včetně zpodobňování jednotlivých zázraků, které mu byly připisovány (srov. kanonizační bulu, viz výše). Často zobrazovaná extáze sv. Františka Xaverského se do značné míry prolíná s prvním typem „pravého vyobrazení“. Sv. František je zobrazován v řádovém rouchu, jak si na hrudi rozhrnuje oděv. Někdy mu z hrudi vyšlehuje oheň, někdy se zde objevuje jeho srdce a často je výjev doplněn Františkovou devizou „*Satis est, Domine, satis est*“. Rozšířený byl i obraz sv. Františka ponořeného v modlitbách se zkříženýma rukama na prsou. Ke standardním způsobům zobrazení patří dále scény, kde uzdravuje nemocné a křísí mrtvé. Též je Xaverius zobrazován při své misionářské činnosti, to jest jak káže pohanům nebo je křtí. Obvykle přitom mívá v ruce krucifix jako symbol nové, přinášené víry. Někdy je při tom krucifix pokládán, vedle lilie, přímo za Františkův atribut. Oblíbený je motiv zázraku s krabem, který přinesl Františkovi krucifix, jenž mu předtím spadl do moře.^c

a) OSSWALD, M. C.: Die Entstehung einer Ikonographie des Franz Xaver im Kontext seiner kultischen Verehrung ..., s. 69.

b) Tamtéž, s. 69.

c) Tamtéž, s. 70–76.

Ilustrativní pro charakteristiku typů zobrazení sv. Františka Xaverského a jejich častosti může být soubor grafických listů tezí pražské univerzity pocházejících z let 1637–1754.^a V celém souboru 526 grafických listů je František Xaverský zobrazen na 21 z nich. Z toho nejvíce (11) představuje vyobrazení Františkovy smrti na Sancianu.^b S odstupem následuje „prostý“ portrét (3)^c a pak již po jednom vyobrazení povolání (zde je František znázorněn neobvykle, ještě coby mladík ve světenském oděvu),^d extáze,^e Františka modlícího se pod křížem,^f křtícího pohany,^g přimlouvajícího se u Krista,^h disputujícího s bonzy před králem Bungaⁱ a vyobrazení zázraku s krabem.^j

Jak již čtenář jistě zaznamenal, šířil se kult sv. Františka Xaverského v úzkém sepětí s kultem sv. Ignáce z Loyoly. Spojení je to pochopitelné, vždyť nejenže oba dva světci patřili k první generaci Tovaryšů, ale byli i zároveň kanonizováni, a to jako první z celého Tovaryšstva. Představovali tedy první řádové světce, a to samozřejmě nejen v časovém smyslu. Ilustrativní je v tomto ohledu výzdoba kupole v *Il Gesu*, která podává klíč k dobové jezuitské ikonografii v její již rozvinuté podobě (výzdoba pochází z let 1672–1675). Je zde znázorněna sv. Trojice se sv. Petrem, Pavlem a Janem Křtitelem. K těmto starým světcům jsou potom přiřazeny menší postavy nových světců. Sv. Ignác ke sv. Petru, sv. František Xaverský ke sv. Pavlu a sv. František Borgia k sv. Janu Křtiteli.^k Zatímco poslední dvojice působí spíše nahodile, první dvě jsou velmi výmluvné. V řádové ikonografii dochází postupně k paralele sv. Petr – sv. Ignác a sv. Pavel – sv. František. Ignác se podobá Petrovi jako fundátor a reprezentant tradice a autority. Xaverius je podobný Pavlovi v misionářské činnosti a překra-

- a) Tento celoevropsky významný soubor je dnes uchováván v Národní knihovně ČR, viz FECHTNEROVÁ, A.: *Katalog grafických listů univerzitních tezí uložených ve Státní knihovně ČSR v Praze*.
- b) FECHTNEROVÁ, A.: *Katalog grafických listů univerzitních tezí uložených ve Státní knihovně ČSR v Praze*, č. 28, 98, 104, 139, 161, 186, 199, 203, 311, 325, 384.
- c) č. 41, 75, 505.
- d) č. 396.
- e) č. 11.
- f) č. 129.
- g) č. 377.
- h) č. 488.
- i) č. 286.
- j) č. 269.
- k) NEVÍMOVÁ, P.: Poznámka k ikonografii jezuitského řádu, s. 394.

čování hranic světů. Podobně jako na přechodu mezi starověkem a středověkem dokázal sv. Pavel vykročit z úzkého rámce starého Izraele a rozšířit novou víru mezi pohany po celém tehdejší světě středomořské oikúmené, dokázal sv. František Xaverský vykročit z rámce evropské kultury a šířit evangelium mezi pohany nově se rodící globální oikúmeny. A jako apoštolská knížata tvoří „sloupy církve“, představují Ignác s Xaveriem „sloupy Tovaryšstva“. Svůj výraz nachází tato koncepce více či méně ve výzdobě většiny jezuitských kostelů.^a Pouze pokud vystupuje sv. Ignác jako ústřední postava (většinou tam, kde je patronem dotyčného kostela, a je mu tedy zasvěcen hlavní oltář) a je-li mu po bok stavěn Xaverius, je mu v rámci požadavků symetrie na druhý bok postaven někdo z dalších významných řádových světců, nejčastěji sv. František Borgia.

Rozvoj kultu sv. Františka Xaverského pokračoval i v 2. polovině 17. století. V této době se mimo jiné objevila též nová literární zpracování jeho života. Nově zpracoval příběh Františkova života jezuita P. Daniello Bartoli (1608–1685). Bartoli sepsal Xaveriův životopis v italštině, latinský překlad tohoto díla pak vyšel v roce 1666 v Lyonu.^b V roce 1682 potom jezuita P. Dominique Bouhours (1628–1702) publikoval v Paříži francouzsky psaný životopis,^c jehož latinský překlad vyšel roku 1712 v Mnichově.^d

3. RECEPCE A ROZVOJ KULTU SV. FRANTIŠKA XAVERSKÉHO V ČESKÝCH ZEMÍCH

Kult sv. Františka Xaverského se i v Čechách začal šířit hned po jeho svatořečení. Již 19. července 1622 proběhly oslavy kanonizace také v krátkce pobělohorské Praze. I zde byly pojaty velkoryse, jejich součástí bylo

- a) Tak hned v samotném *Il Gesu* jsou protilehlé oltáře obou světců nejbliže k hlavnímu oltáři, podobně ve sv. Michaelovi v Mnichově, častý motiv představují sochy obou „sloupů Tovaryšstva“ po stranách hlavního oltáře, srov. NEVÍMOVÁ, P.: Poznámka k ikonografii jezuitského řádu, s. 396.
- b) BARTOLI, D.: *De vita et gestis S. Francisci Xaverii e Societate Iesu Indiarum apostoli libri quatuor. Ex R. P. Danielis Bartoli e Societate Iesu, Italico Romae approbato et edito. Latine redditi a P. Ludouico Ianino ex eadem Societate. Lugduni: sumptibus Adami Demen, vico mercatorio, sub signo Fortunae, 1666.*
- c) BOUHOURS, D.: *La Vie de S. François Xavier*. Paris: Mabre-Cramoisy, 1682.
- d) BOUHOURS, D.: *Vita S. Francisci Xaverii Societate Iesu, Indiarum et Iaponiae Apostoli, a P. Dominico Bouhours Societatis Jesu, Gallice Scripta, a P. Petro Python Ejusdem Societatis Sacerdote, latine reddita*. Monachii: Remy, 1712.

mimo jiné velké slavnostní procesí se zdobenými alegorickými vozy, kterého se účastnili nejen jezuité, ale též členové dalších v Praze působících katolických řádů, světští kněží a rovněž měšťanská bratrstva a studenti.^a Popis oslav byl dokonce vydán tiskem latinsky a německy.^b V roce 1629 pak byl v Praze vydán český překlad kanonizace spolu s překladem Xaveriova života.^c

Teprve konec třicetileté války však umožnil širší rozvoj xaveriánského kultu. Po polovině 17. století začínají postupně vycházet tisky s xaveriánskou tematikou latinsky, německy i česky.^d Stejně tak období míru s sebou přineslo rozvoj stavební činnosti včetně sakrální. Obzvláště činné bylo v tomto ohledu Tovaryšstvo Ježíšovo, hlavní nositel kultu sv. Františka Xaverského.

Xaveriánská patrocinia samotných kostelů jsou přitom poměrně vzácná.^e O své nejstarší kostelní patrociniu v Březnici se sv. František musel podělit se sv. Ignácem. Zdejší kostel při někdejší jezuitské koleji, vystavěný v letech 1642–1650 a vysvěcený roku 1673, dostal spolupatrocinium sv. Ignáce a sv. Františka Xaverského.^f K počtě sv. Františka

- a) ČORNEJOVÁ, I.: *Tovaryšstvo Ježíšovo, jezuité v Čechách*, s. 102 a 183; *Velké dějiny zemí Koruny české VIII. 1618–1683*, s. 96–97.
- b) *Relatio supplicationis in gratam festae Canonizationis SS. Patrum Ignatii Loiolae, Fundatoris Societatis [!] IESU, et Francisci Xaverii Indiarum Apostoli memoriam Pragae e templo S. Iacobi Antiquae Urbis Ordinis S. Francisci, et S. Thomae Parvae Partis, Ordinis S. Augustini; ad Salvatoris Societatis IESU 19. Iunii magno supplicantium concursu habitae*. Pragae: Bilina, 1622. *Bibliografie cizojazyčných bohemikálních starých tisků. Kurtze Beschreibung undt Erklärung so wol der Triumphporten, als aller anderer aufgerichteten werck undt Dugentbildern, welche zu ehren der Canonization des H. Ignatii stifters der Societet Jesu, wie auch des H. Francisci Xaverii, der Indianer Apostels in der alten Stat Prag, ... den 19. tag Iunii, Anno 1622. seindt gesehen worden*. Prag: Bilina, 1622. VD17 32:644571F, bohužel jediný exemplář, na který VD 17 odkazuje, byl uložen v Herzogin Anna Amalia Bibliothek ve Výmaru a shořel při zdejšímu požáru.
- c) *Kanonyzaci to jest, veřejné a všemu křesťanstvu skrze Řehoře papeže Patnáctého, léta 22. předložené vyhlášení a potvrzení svatého a záračného života dvou Tovaryšstva [!] Ježíšového cherubínův, jmenovitě sv. otce Ignaciá Loyoly, téhož řádu zakladatele a sv. Františka Xaveria, sv. Evanjelium v zámorských zemích zvěstovatele, z jazyka vláského, v český uvedeně*. [Praha]: u Pavla Sessia, 1629. *Knihopis* č. 3 765.
- d) Viz *Knihopis a Bibliografii cizojazyčných bohemikálních starých tisků*.
- e) Srov. BOHÁČ, Z.: *Patrocinia v Čechách v době předhusitské a barokní*, s. 175.
- f) *Encyklopedie českých klášterů*, s. 190–192; KUČA, K.: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, sv. I, s. 370.

zde byl po roce 1700 zřízen boční oltář.^a Kostel sv. Františka Xaverského z let 1670–1682 nalezneme při někdejší jezuitské koleji v Uherském Hradišti.^b Sv. Františku Xaverskému byl zasvěcen i kostel při rezidenci staroměstských jezuitů v Opařanech. Zde ovšem patrocinium pochází ještě z doby, kdy Opařany patřily Slavatům. Stavba kostela v letech 1657–1659 a výběr jeho zasvěcení jsou spojeny s hraběnkou Františkou Slavatovou. Teprve následně v roce 1667 koupili Opařany jezuité. Za jejich panství pak byl v letech 1732–1735 vystavěn dnešní kostel zasvěcený rovněž sv. Františku Xaverskému.^c

Projevy xaveriánské úcty jsou však v prostředí jezuitského řádu všude přítomné. Pražskému a olomouckému semináři pro chudé studenty byl jako patron zvolen právě sv. František Xaverský a stejně tak kaplím, které byly při těchto seminářích zřízeny. V Praze vznikl seminář při novoměstské koleji v roce 1639 díky nadání Marie Maximiliány Šternberkové, rozené Hohenzollernové, zakladatelce celé novoměstské koleje.^d Později byla pro potřeby Semináře sv. Františka Xaverského na jižním konci celého komplexu vystavěna kaple sv. Františka Xaverského.^e V Olomouci seminář založili již v roce 1582, patrocinium dle literatury pochází z počátku 17. století. Při barokní přestavbě budovy semináře, která probíhala v letech 1717–1720, zde byla vestavěna kaple zasvěcená sv. Františku Xa-

- a) Umístěný jako druhý na jižní straně se soškami dvou černoušků, *Umělecké památky Čech*, sv. I, s. 136–138.
- b) *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, s. 697–702; KUČA, K.: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, sv. VII, s. 825–826.
- c) V roce 1667 koupili od Slavatů opařanský statek jindřichohradečtí jezuité, kteří jej krátce nato v roce 1669 prodali klementinské koleji. *Encyklopedie českých klášterů*, s. 399–401; *Umělecké památky Čech*, sv. II, s. 531–534; *Opařany, stránky obce* [online]. Historie. Kostel. Dostupné z WWW: <<http://www.oparany.cz/historie/kostel/>>.
- d) Marie Maximiliána Šternberková odkázala pro potřeby semináře 9 000 zlatých, ke kterým následně přidala dalších 3 150 zlatých. Za tuto částku byl zakoupen statek Rostěl, který pak představoval hlavní hospodářské zázemí semináře. EKERT, F.: *Posvátná místa královského hlavního města Prahy*, sv. II, s. 121.
- e) Seminář byl zrušen spolu se zrušením jezuitského řádu, kaple následně v roce 1784. Později byla rozpatrována a upravena pro potřeby nemocnice. V nejvyšším patře, kde se zachovala klenba se štukovou dekorací, je dnes Charvátův sál, sloužící pro slavnostní akce I. LF UK a III. interní kliniky VFN. Tamtéž, s. 123–125 a 488–489; dále BOHÁČ, Z.: *Patrocinia v Čechách v době předhusitské a barokní*, s. 169–170; *Encyklopedie českých klášterů*, s. 577–580; *Umělecké památky Prahy. Nové Město a Vyšehrad*, s. 364–366.

verskému.^a Téměř ve všech jezuitských kostelech potom nacházíme oltář k počtě sv. Františka Xaverského, případně jemu zasvěcenou kapli.

Kupříkladu v kostele nejsv. Salvátora v Klementinu najdeme v jižní boční lodi oltář sv. Františka Xaverského, jenž tvoří kontrapunkt k oltáři sv. Ignáce z Loyoly v lodi severní. Xaveriův oltář byl zřízen v roce 1646 na základě fundace hraběte Františka Šternberka.^b Na oltáři najdeme pravděpodobně o něco starší obraz Smrti sv. Františka Xaverského, který je koncipován jako *Vera effigies* a zřejmě byl ohniskem kultu Pravého zobrazení smrti sv. Františka Xaverského v českých zemích. Vznik obrazu je datován do doby kolem roku 1630 a předpokládá se, že vznikl podle římského vzoru (jako autor je zvažován J. J. Herig). Větší část oltáře dnes pochází z doby kolem roku 1750, po stranách jsou alegorie Indie a Číny a na mense reliéf vypodobňující zázrak s krabem přinášejícím krucifix.^c

Druhý klementinský kostel, sv. Klementa, měl být po svém znovuvystavění sám zasvěcen Františku Xaverskému, ale nestalo se tak.^d Nakonec se musel sv. František spokojit s oltářem, který zde zřídila kolej v roce 1716 na památku moru v roce 1713. Na oltářním obraze se sv. František

- a) *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, s. 503–505; MAČÁKOVÁ, J.: *Jezuitský konvikt, sídlo uměleckého centra Univerzity Palackého v Olomouci, dějiny – stavební a umělecké dějiny – obnova a využití*, s. 184, 187–189.
- b) EKERT, F.: *Posvátná místa královského hlavního města Prahy*, sv. I, s. 377.
- c) *Umělecké památky Prahy. Staré Město a Josefov*, s. 112–113; ke kultu „Pravého vyobrazení milostného obrazu umírajícího sv. Františka Xaverského“ srov. katalog *Jezuité a Klementinum*, č. 44. O zde komentovaném obraze Smrti sv. Františka Xaverského, pocházejícím z 18. století (olej na plátně, 680 : 520 mm, dnes ve sbírkách České provincie S.J., reprodukce v katalogu na s. 172), se předpokládá, že vznikl podle obrazu z nejsv. Salvátora. Zřejmě jako alternativa je zvažováno, že by mohlo jít o kopii milostného obrazu ze štýrského Gornji Gradu (dnes ve slovinském Štýrsku). Pozdní svědectví o xaveriánském kultu v klementinském Salvátoru přináší František Ekert. Ve svých *Posvátných místech královského hlavního města Prahy* z roku 1883 píše, že se zde koná každoročně od 2. prosince česká devítidenní pobožnost ke sv. Františku Xaverskému doprovázená ráno mší, litaní a někdy exhortou a odpoledne o půl páté požehnáním, po kterém se dává líbat ostatek sv. Františka Xaverského, „jenž někdy generál Jezuitů kostelu daroval“. EKERT, F. *Posvátná místa královského hlavního města Prahy*, sv. I, s. 378.
- d) Na stavbu kostela sv. Klementa byly použity prostředky z Paradisovské nadace, zřízené roku 1636 k financování stavby nového německého kostela, který měl být zasvěcen sv. Františku Xaverskému. *Encyklopedie českých klášterů*, s. 527; *Umělecké památky Prahy. Staré Město a Josefov*, s. 88.

přimlouvá za nemocné.^a Podobně ve sv. Ignáci na Novém Městě měl být sv. František vyobrazen na hlavním oltáři po boku sv. Ignáce (z druhé strany měl být sv. František Borgia). Nakonec mu byla zasvěcena kaple, která měla být podle původního konceptu zasvěcena sv. Trojici (třetí vlevo). Oltář s ústředním obrazem Smrti sv. Františka Xaverského, který pochází od Ignáce V. Raaba, je z roku 1699.^b Již předtím byl v kostele sv. Ignáce věnován sv. Františku Xaverskému zvon od Jana Pricqueye z Mladé Boleslavi. Na zvonu „František Xaverský“ z roku 1689 byl Františkův reliéf s letopočtem a nápisy „IN OMNEM TERRAM EXIVIT SONUS EORUM ET IN FINES ORBIS TERRAE VERBA EORUM“ a „SANCTE FRANCISCE XAVERI MAGNE INDIARUM APOSTOLE, ORA PRO NOBIS“.^c V chrámu sv. Mikuláše při někdejší profesním domu Tovaryšstva na Malé Straně najdeme kapli s oltářem sv. Františka Xaverského opět s motivem jeho smrti. Socha Františka, jak křtí pohana, je umístěna na hlavním oltáři.^d

Na Svaté Hoře u Příbrami byla v rámci rozšiřování celého komplexu od roku 1658 zbudována kaple sv. Františka Xaverského v severní části.^e Oltáře sv. Františka Xaverského najdeme v dalších bývalých jezuitských chrámech – v Jindřichově Hradci byl do kostela sv. Jana Křtitele (od roku 1608 v držení jezuitů) přenesen z kostela sv. Máří Magdaleny boční oltář Františka Xaverského z roku 1642,^f ve sv. Barboře v Kutné Hoře byl kolem roku 1660 zřízen Xaveriův oltář v jižní boční lodi.^g Podobně v kostele Zvěstování Panny Marie v Litoměřicích^h a v kostele sv. Ignáce

- a) EKERT, F.: *Posvátná místa královského hlavního města Prahy*, sv. I, s. 380; *Umělecké památky Prahy. Staré Město a Josefov*, s. 90.
- b) EKERT, F.: *Posvátná místa královského hlavního města Prahy*, sv. II, s. 132; *Umělecké památky Prahy. Nové Město a Vyšehrad*, s. 102; též NEVÍMOVÁ, P.: Vliv spirituality Tovaryšstva Ježíšova na výzdobné programy řádových kostelů, s. 232 a 236, pozn. 46; též NEVÍMOVÁ, P.: Poznámka k ikonografii jezuitského řádu, s. 391.
- c) Zvon byl přelit v roce 1872 a bohužel zrekvírován za 1. světové války, viz KYBALOVÁ, L.; LUNGA, R.; VÁCHA, P.: *Pražské zvony*, s. 152.
- d) EKERT, F.: *Posvátná místa královského hlavního města Prahy*, sv. I, s. 178–179, 183; *Umělecké památky Prahy. Malá Strana a Hradčany*, s. 91–100.
- e) *Umělecké památky Čech*, sv. III, s. 179–184; *Encyklopedie českých klášterů*, s. 610–614; KOLÁČEK, J.: *Jezuité na Svaté Hoře*, s. 29.
- f) *Umělecké památky Čech*, sv. II, s. 614–615.
- g) Tamtéž, s. 193.
- h) Tamtéž, s. 281–283; kostel byl znovustavěn od roku 1701, vysvěcen roku 1731, *Encyklopedie českých klášterů*, s. 343.

v Jičíně.^a V kostele sv. Klimenta v Odoleně Vodě je pravý zadní oltář zasvěcen celé skupině řádových světců včetně Františka Xaverského.^b V Klatovech byly v předvečer svátku Františka Xaverského (2. prosince) vystaveny jeho relikvie k uctívání a líbání.^c

V Olomouci jezuité nejprve v roce 1569 převzali se starým minoritickým klášterem i kostel Panny Marie řečený „u sv. Františka“ a ten pak poměrně dlouhou dobu užívali. Zde byl také v roce 1667 zřízen oltář sv. Františka Xaverského fundovaný rodem Kobylků z Kobylího.^d Poté, co tento starý kostel Panny Marie přestal postačovat, byl nahrazen novým kostelem Panny Marie Sněžné, vystavěným v letech 1710–1716. I zde se pamatovalo na sv. Františka Xaverského boční kaplí s oltářem.^e Taktéž v brněnském kostele Nanebevzetí Panny Marie byla v letech 1670–1671 zřízena postranní kaple sv. Františka Xaverského.^f Ve slezském Těšíně fundoval roku 1709 pan Mikuláš Trohala, královský pokladník, oltář sv. Františka Xaverského v kostele sv. Kříže při jezuitské rezidenci.^g

I tam, kde Xaveriovy oltáře nenajdeme, je jeho postava všudypřítomná ve výzdobě jezuitských kostelů a domů. Jmenujme alespoň namátkou cyklus s výjevy z Františkova života v Klementinu^h či iniciály XRS (= Xaverius) na fasádě kutnohorské koleje.ⁱ

- a) Dnešní oltář pochází ovšem z let 1900–1901, nahradil dřívější z let 1835–1839, který zase nahradil původní „zašlý“ oltář, viz *Umělecké památky Čech*, sv. II, s. 596; *Encyklopedie českých klášterů*, s. 270.
- b) NEVÍMOVÁ, P.: Vliv spirituality Tovaryšstva Ježíšova na výzdobné programy řádových kostelů, s. 244.
- c) SVOBODOVÁ, J.: Jak zasáhly církevní řády do života Klatov?, s. 168.
- d) *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, s. 473–581; MACÁKOVÁ, J.: *Jezuitský konvikt, sídlo uměleckého centra Univerzity Palackého v Olomouci, dějiny – stavební a umělecké dějiny – obnova a využití*, s. 183, 190–191.
- e) ALTRICHTER, M.; TOGNER, M.; HYHLÍK, V.: *Olomouc: Univerzitní kostel Panny Marie Sněžné*, s. 9–25.
- f) *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, s. 160–166; *Umělecké památky Moravy a Slezska*, sv. I, s. 199–204.
- g) Původní kaple při gymnáziu byla roku 1707 přestavěna na kostel sv. Kříže, viz KOLÁČEK, J.: *Dějiny těšínské rezidence Tovaryšstva Ježíšova a gymnázia. Annales Teschinenses*, s. 28; KUČA, K.: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, sv. I, s. 588.
- h) Chodba v I. patře traktu přiléhajícího ke Křižovnické ulici, dnes prostory Galerie Klementinum, *Encyklopedie českých klášterů*, s. 523–532; *Umělecké památky Prahy. Staré Město a Josefov*, s. 199–205.
- i) *Encyklopedie českých klášterů*, s. 326.

Svátek sv. Františka Xaverského patřil mezi nejvýznamnější svátky Tovaryšstva, se kterým jej sdíleli i studenti jezuitských škol a členové zbožných bratrstev.^a Tento den se na jezuitských školách neučilo, studenti se účastnili mše, kázání a dalších pobožností, konala se slavnostní procesí. Jezuité měli taktéž – mezi jinými – na tento svátek privilegium udělovat plnomocné odpustky.^b Příslušníci jezuitské komunity se setkávali se sv. Františkem i během celého roku. Xaverius byl patronem poetů (tj. 5. třídy gymnázia),^c jeho život se objevuje mezi náměty jezuitských latinských školských her. V roce 1658 se v chebském gymnáziu hrála hra P. Arnolda *Angelia Nox orientis per solem*, která pojednávala právě o sv. Františku Xaverském.^d Na přelomu 50. a 60. let se hrály hry o našem světcí taktéž v jičínském gymnáziu.^e Hra ke slávě sv. Františka Xaverského se hrála též roku 1681 v opavském gymnáziu.^f Z jezuitského prostředí, konkrétně z Březnice, se nám zachoval i soudobý rukopis latinských xaveriánských epigramů, které byly recitovány na jeho svátek v roce 1690.^g

Nejen proto, že i univerzitní studenti náleželi k jezuitskému prostředí, ale též vzhledem k tomu, že František byl rovněž patronem (katolických) univerzit, nepřekvapí jeho přítomnost na univerzitních tezích. Například teze Leopolda Macha z roku 1747 je dedikována „*Sancto Francisco Xaverio, laureato philosophiae Sorbonensis magistro, glorioso academiae, christianissimae professori, gloriosiori omnium fere universitatum catholica-*

- a) Mezi vlastními patrocinii bratrstev se však sv. František Xaverský nevyskytuje. Jezuité dávali v tomto ohledu přednost osvědčeným formám mariánských družin, příp. tzv. coetů. Jediné známé bratrstvo sv. Františka Xaverského spjaté s jezuitským prostředím bylo při jezuitské koleji u kostela sv. Mikuláše v Chebu. Jeho vznik je kladen do doby po roce 1723. Tuto informaci nám laskavě poskytli doc. Jiří Mikulec.
- b) ČORNEJOVÁ, I.: *Tovaryšstvo Ježíšovo, jezuité v Čechách.*, s. 175; BOBKOVÁ, K.: *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, s. 168, 170.
- c) BOBKOVÁ, K.: *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, s. 171.
- d) Text hry je dochován spolu s dalšími v rukopisném sborníku zmíněného autora, který je dnes uložen v Národní knihovně ČR, viz TRUHLÁŘ, J.: *Catalogus codicum manu scriptorum latinorum qui in C.R. Bibliotheca publica atque universitatis Pragensis asservantur...* č. 2 055, srov. katalog *Jezuité a Klementinum*, č. 129; druhá, rozšířená redakce tohoto sborníku se má nalézat ve Strahovské knihovně, viz tamtéž.
- e) ČORNEJOVÁ, I.: Jičínské gymnázium za jezuitů, s. 14; RON, V.: *Lidové pašijové divadlo v českých zemích*, s. 37.
- f) *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, s. 564.
- g) BARTOŠ, F. M.: *Soupis rukopisů Národního musea v Praze*, č. 868.

rum Patrono ...“, František je vyobrazen umírající, jak je mu pouštěno žilou, v dolní části je pak zachycena jeho pařížská promoce.^a Přehled typů zobrazení na těchto tezích jsme již zmiňovali výše, zde si v této souvislosti povšimněme jednoho nikoli častého, ale zato zajímavého motívu. Je jím Františkova disputace s východními učenými – bonzy, která se měla odehrát v Japonsku před králem Bunga. František zde vystupuje v roli vzdělance, který v učené disputaci dokáže díky svému vzdělání, rozumu, důvtipu a ovšem též Duchu svatému přehádat pohanské mistry a obhájit pravdivost své víry. Do určité míry se v této situaci připodobňuje sv. Kateřině. Do hry významů však vstupuje ještě misijní prvek, a tak se zde misijní aktivita setkává s učeností a vzdělaností. Tato scéna z Františkova života je patrně jedním z hlavních důvodů, proč byl zvolen též za patrona univerzit. Ačkoli tento motiv nepatřil k nejčastěji zobrazovaným, máme z českého prostředí zachovány čtyři teze s tímto námětem. Jsou to z olomoucké univerzity pocházející teze L. K. Gellera a A. F. Matiašovského z roku 1675.^b Na obou tezích je František mimo jiné označován jako *Philosophiae Christianae Magister*.^c Další teze se stejným námětem je dílem moravského rytce Jana de Herdt, bohužel kvůli odštížení pásu s textem není známo, komu náležela.^d Čtvrtá je pak již zmíněná teze z pražského souboru, jde o tezi Jana Kotterby z roku 1748.e V této souvislosti nelze opomenout sochu sv. Františka Xaverského na Karlově mostě, kterou zde nechaly v roce 1711 postavit Filozofická a Teologická fakulta pražské univerzity právě jakožto sochu svého patrona.^f

Vzácnější jsou ovšem doklady kultu sv. Františka Xaverského mimo jezuitské prostředí. Řadu zajímavostí by jistě přineslo plošné prozkou-

- a) Národní knihovna ČR, sign. Th 28; srov. FECHTNEROVÁ, A.: *Katalog grafických listů univerzitních tezí ...*, č. 28; teze je dílem augsburského rytce Jana Ferdinanda Ledergerbera, *Ježuité a Klementinum*, č. 149.
- b) Podle A. M. Lublinského vyryl Johann Georg Waldreich, dnes uloženy v Staatsgalerie Stuttgart, Graphische Sammlung, inv. č. An 2 793 (Gellerova) a v Národní galerii v Praze, sbírka grafiky a kresby, inv. č. R 81 339 (Matiašovského), podrobný rozbor obou tezí podala ZELENKOVÁ, P.: Dvě univerzitní teze Antonína Martina Lublinského.
- c) Tamtéž, s. 269.
- d) Tamtéž, s. 269 a pozn. 3, tuto tezi dnes uchovává Muzeum Narodowe ve Varšavě, inv. č. Gr. Pol. 376.
- e) Tamtéž, s. 270, pozn. 6, srov. FECHTNEROVÁ, A.: *Katalog grafických listů univerzitních tezí ...*, č. 286; *Ježuité a Klementinum*, č. 42.
- f) EKERT, F.: *Posvátná místa královského hlavního města Prahy*, sv. I, s. 286–287.

mání oltářních titulů v českých kostelích i drobných sakrálních památek roztroušených po českém a moravském venkově, to však přesahuje možnosti této práce.^a

Zajímavý příklad představuje xaveriánské patrocinium původního opařanského kostela. Kostel byl vystavěn a své zasvěcení získal ještě v době, kdy byly Opařany součástí slavatovského dominia, tedy před tím, než je v roce 1667 Jan Jáchym Slavata prodal jezuitům (nejprve jindřichohradecké koleji, která je v roce 1669 prodala klementinské koleji). Jeho stavba, která proběhla v letech 1657–1659, byla iniciována hraběnkou Františkou Slavatovou. Vysvěcení kostela pod titulem nového jezuitského světce dne 11. května 1659 se zúčastnil dokonce sám kardinál Harrach, který jinak neměl Tovaryšstvo nijak v lásce.^b

Z barokní doby máme doloženo několik xaveriánských patrociníí venkovských kaplí. Někdy ovšem již při zběžném ohledání zjistíme přímou vazbu na jezuitský řád. Tak je tomu u kaple sv. Františka Xaverského v Kokorech u Přerova z roku 1724, kdy Kokory jako součást rokytnického panství patřily od roku 1667 olomouckým jezuitům.^c Taktéž středočeský Mratín, kde se nalézá zchátralá kaple, která byla patrně zasvěcena sv. Františku Xaverskému, patřil novoměstským jezuitům.^d Podobně je tomu u kostela sv. Filipa a Jakuba na Zlíchově, kde se nachází

- a) Boční oltáře *Umělecké památky Čech* (patrně vzhledem k době svého vzniku) většinou nevidují. *Umělecké památky Moravy a Slezska* sice ano, ale dospěly zatím pouze do písmene N. Komplexně je tedy v tomto ohledu zpracována pouze Praha, a to již díky Ekertovým *Posvátným místům královského hlavního města Prahy*. Pro systematický průzkum by bylo nutné ponořit se do množství drobných příruček a regionálních publikací a provést i terénní výzkum. Podobně je tomu v případě exteriérových plastik ap. Obojí svou časovou náročností přesahuje možnosti a rámec této práce.
- b) *Encyklopedie českých klášterů*, s. 399–401; *Umělecké památky Čech*, sv. II, s. 531–534; *Opařany, stránky obce* [online]. Historie. Kostel. Dostupné z WWW: <<http://www.oparany.cz/historie/kostel/>>.
- c) *Umělecké památky Moravy a Slezska*, sv. II, s. 156–158, č. 407; KUČA, K.: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, sv. II, s. 934, Kuča ovšem chybně uvádí, že kaple je zasvěcena sv. Františku Serafínskému.
- d) SEDLÁČEK, A.: *Místopisný slovník historický království Českého*, s. 622; zdejší patrocinium je ovšem nejisté, již *Umělecké památky Čech*, sv. II, s. 437 (tento svazek vyšel roku 1978) uvádějí, že v kapli se nachází silně poškozená socha patrně sv. Františka Xaverského. Současný stav viz *Poškozené a zničené kostely a kaple v ČR* [online]. Mratín. Dostupné z WWW: <<http://www.kostely.tnet.cz/?load=detail&id=12915>>.

zvon František Xaverský z roku 1697. Nápis na zvonu je však dostatečně výmluvný: „HAEC CAMPANA HONORIS FRANC[ISCI] XAVERY PRO BONIS COL[EGII] VET[ERO] PRAG[ENSIS] S[OCIETATIS] I[ESV] CVRATA EST.“ Dále je zde i jezuitská devíza IHS.^a

Jsou ale případy, kdy spojitost s jezuitou chybí či alespoň není zjevná. Všechny se nalézají na Moravě. Jde například o kapli sv. Františka Xaverského v Křížově na Bruntálsku z 2. poloviny 17. století.^b V roce 1694 byla postavena hřbitovní kaple sv. Františka Xaverského ve Věrovanech na Olomoucku.^c V Lešanech na Prostějovsku je kaple stejného zasvěcení z roku 1721.^d Součástí zámku Plaveč na Znojemsku je i románská rotunda zasvěcená překvapivě sv. Františku Xaverskému. Není přitom známo, jaké bylo původní patrocinium ani kdy došlo k přesvěcení, snad se tak mohlo stát za barokní přestavby zámku, která byla dokončena roku 1742.^e

Naopak v Čechách jsou známa dvě bratrstva sv. Františka Xaverského působící mimo jezuitské prostředí.^f Bylo to v Kosově Hoře (Amschelbergu) u Sedlčan, kde bratrstvo fungovalo při farním kostele sv. Bartoloměje. Jeho vznik iniciovala místní vrchnost Václav Vojtěch Karvínský z Karvínu. Odpustkové privilegium obdrželo v roce 1739 a stejný rok bylo potvrzeno pražskou konzistoří. Již v době vzniku bratrstva existoval ve zmíněném kostele oltář zasvěcený sv. Františku Xaverskému. Druhým případem je konfraternita v Ostrově (Schlackenwerthu) při farním kostele sv. archanděla Michaela. Bratrstvo obdrželo papežské odpustkové privilegium v roce 1739 a v roce 1742 bylo potvrzeno pražským arcibiskupem. V kostele se nachází oltář sv. Františka Xaverského.^g

- a) Zvon pochází taktéž z dílny Jana Pricqueye z Mladé Boleslavi, viz KYBALOVÁ, L.; LUNGA, R.; VÁCHA, P.: *Pražské zvony*, s. 140.
- b) Dnes část obce Jiříkov u Sovince, *Umělecké památky Moravy a Slezska*, sv. II, s. 116, č. 372.1, kaple byla údajně opravena v roce 1738.
- c) *Stránky obce Věrovany* [online]. Dostupné z WWW: <<http://www.verovany.cz/>>.
- d) *Umělecké památky Moravy a Slezska*, sv. II, s. 330, č. 484.
- e) HOSÁK, L.: *Historický místopis země Moravskoslezské*, s. 102–103; *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, sv. I. Jižní Morava, s. 193; *Stránky obce Plaveč* [online]. Místopis a historie. Dostupné z WWW: <<http://www.obecplavec.cz/hlavni.php?stranka=historie&titulek=12>>.
- f) Jak bylo zmíněno výše, v prostředí bratrstev se u jezuitů patronát sv. Františka Xaverského též nevyskytoval (kromě zmíněného chebského případu).
- g) Informace o bratrstvech sv. Františka Xaverského nám laskavě poskytl doc. Jiří Mikulec.

Jiný případ odrazu xaveriánského kultu máme z Prahy, kde v klášteře alžbětinek Na Slupi z roku 1732 měly být na chodbách 1. patra obrazy s výjevem ze života Františka Xaverského od P. Ignáce Victorina Raaba (1715–1787), stejně tak měl být sv. František zobrazen na spodní části oltáře sv. Alžběty, který se nacházel ve velkém sále pro nemocné.^a Vzhledem k nemocničnímu zaměření alžbětinek i k osobě malíře není výskyt xaveriánských motivů překvapivý. Za patrona pak sv. Františka Xaverského získala také štola v Kobylicích drahách u Vltavy poblíž Štěchovic, ve které se dolovalo zlato. Štola sv. Františka Xaverského je poprvé zmiňována v roce 1762.^b

Největšího ohlasu mimo prostředí jezuitského řádu doznal ale kult sv. Františka Xaverského jako morového (či spíše protimorového) patrona. Zde měl ovšem sv. František velkou konkurenci jak v tradičních ochráncích před morem, sv. Rochu a sv. Šebestiánu, tak v nových světcích, především ve sv. Rozálii a sv. Karlu Boromejském, kteří byli na mor mnohem více „specializovaní“, ale i ve sv. Ignáci z Loyoly. Forma ce sv. Františka coby morového patrona byla celoevropský jev. Vycházela z Františkova života, světec nejen podnikal misie, křtil a kázal, ale také léčil, uzdravoval a několikrát dokonce vzkřísil mrtvé. Často se přitom jednalo o nakažené morem. Již na rytině francouzského rytce H. Davida z doby kolem roku 1630 jsou sv. Ignác a František Xaverský zobrazeni jako ochranní patroni proti moru, na rytině antverpského rytce J. Sadelera z roku 1636 figurují oba jako moroví patroni Pasova.^c Jezuité v Mechelenu v 60. letech 17. století rozdali během tří let údajně na 36 000 tisků, které propagovaly Františka Xaverského jako patrona proti moru.^d

Největší rozmach xaveriánské úcty byl spojen s velkými morovými ranami v letech 1680 a 1713.e Již během 70. let 17. století se v Praze konaly v kapli sv. Františka Xaverského při novoměstské koleji xaveriánské pobožnosti, se zprávami o blížícím se nebezpečí získaly zřejmě silný

- a) EKERT, F.: *Posvátná místa královského hlavního města Prahy*, sv. II, s. 231 a 234.
- b) KOPŘIVA, M.: Štěchovice – Dušno. *Nezávislý magazín nejen o podzemí* [online]. Dostupné z WWW: <<http://www.montanya.org/>>.
- c) OSSWALD, M. C.: Die Entstehung einer Ikonographie des Franz Xaver im Kontext seiner kultischen Verehrung ..., s. 75.
- d) MÜLLER, J.: Jesuit Uses of Art in the Province of Flanders s. 142–144.
- e) HAVLÍK, J.: Kult svatých patronů proti moru v letech 1679–1680; týž, Jezuité a morové epidemie (1562–1713); ČERNÝ, K.; HAVLÍK, J.: *Jezuité a mor*.

morový náboj, neboť je z toho důvodu navštívil i císař Leopold, když se uchýlil před rádicí nálezou z Vídně do Prahy.^a Vlna úcty ke sv. Františku se vzedmula za morové rány v roce 1680 v Kutné Hoře. V prosebném procesí k Panně Marii Loretánské v Jeníkově, které zorganizoval kutnohorský magistrát, byla mimo jiné nesena velká stříbrná socha sv. Františka Xaverského.^b Když se blížila morová epidemie v roce 1713, byla v Těšíně zorganizována tamní jezuitskou rezidencí desetidenní pobožnost k sv. Františku Xaverskému za odvrácení moru.^c Po morové epidemii v roce 1713 Kutnohorští jako vděk za odchod rány a její přečkání postavili morový sloup, jehož součástí je i socha sv. Františka Xaverského.^d V Praze zase klementinská kolej zřídila morový oltář v kostele sv. Klementa.^e

Vedle morového patronátu pak byl sv. František Xaverský částečně uctíván také jako ochránce před náhlou smrtí.^f I tato jeho role patrně souvisí s jemu připisovanými divy, konkrétně se nabízí příběh o tom, jak František jednomu štedrému mecenáši slíbil, že jej Bůh nenechá zemřít náhle. A skutečně po nějakém čase onen muž, ač byl v dobré kondici, byl varován Božím hlasem, že brzy zemře, což se také stalo, ale díky včasnému varování se mohl na smrt řádně připravit a zesnul tak v pokoji.

Podobně souvisí s Xaveriovým životem a zázračnými činy i jeho funkce ochránce před bouří a divokým povětřím vůbec.^g Během svých plaveb po Dálném východě několikrát zachránil loď, když se ocitla v bouři, a modlitbou zkontol rozběsněné živly.

Nezdá se, že by obliba Františka Xaverského byla příliš rozšířena v lidovém prostředí. S jeho kultem se setkáme v první řadě v prostředí jezuitského řádu, a pak především v městském, popřípadě v aristokra-

- a) HAVLÍK, J.: Jezuité a morové epidemie (1562–1713), s. 42; *Velké dějiny země Koruny české VIII. 1618–1683*, s. 484.
- b) SVATOŠ, M.: Jezuitské litterae annuae a jejich podání náboženského života v Kutné Hoře v morovém roce 1680; ČORNEJOVÁ, I.: *Tovaryšstvo Ježíšovo, jezuité v Čechách*, s. 185.
- c) KOLÁČEK, J.: *Dějiny těšínské rezidence Tovaryšstva Ježíšova a gymnázia*, s. 30–31.
- d) Morový sloup byl vystaven v letech 1713–1715. *Umělecké památky Čech*, sv. II, s. 198.
- e) EKERT, F.: *Posvátná místa královského hlavního města Prahy*, sv. I, s. 380; *Umělecké památky Prahy. Staré Město a Josefov*, s. 90.
- f) NEVÍMOVÁ, P.: Poznámka k ikonografii jezuitského řádu, s. 396.
- g) Viz texty v této edici.

tickém, v každém případě ve vzdělanějším prostředí. To ale neznamená, že by se jednalo o marginální skupinu obyvatel. Nezapomínejme, že kdo prošel jezuitským gymnáziem, nemohl se s postavou sv. Františka Xaverského neseznámit. A jezuitským gymnáziem prošel každý, kdo chtěl v barokní době dosáhnout alespoň nižšího vzdělání, jež bylo stále více potřebné pro životní uplatnění. O oblibě sv. Františka Xaverského svědčí také rozšíření tohoto křestního jména.

Zdalo by se, že po zrušení jezuitského řádu kult sv. Františka Xaverského postupně odezní. Navzdory tomu jeho kult pokračuje i během vrcholícího osvícenství a v 19. století. Sice ne nijak masivně, ostatně ani v době svého největšího rozmachu se nemohl srovnávat s mnohem populárnějšími kulty, ale své místo si udržel.

Dokonce i za vlády Josefa II. byl vystavěn a v roce 1787 vysvěcen kostel sv. Františka Xaverského v Bělé.^a Ba co více, údajně byly na jeho stavbu použity prostředky z náboženského fondu, tedy ze zrušených klášterů.^b V Lanškrouně byla postavena kaple s xaveriánským patrocinium v roce 1807.^c Během 19. století také dále vycházejí tisky vztahující se ke sv. Františku.^d

V roce 1927 je sv. František Xaverský prohlášen papežem Piem XI. za patrona zámořských misí, čímž se jakoby pomyslně vrací ke svému původnímu zacílení.

Jan Andrlé

- a) Dnes součást Děčína-Podmokel, *Umělecké památky Čech*, sv. I, s. 254; KUČA, K.: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, sv. I, s. 643.
- b) *Stránky Římskokatolické farnosti Děčín-Podmokly* [online]. Historie. Bělá u Děčína. Dostupné z WWW: <[http://rkf.dc.podmokly.web.cz/Cz_121.htm#Bělá u Děčína](http://rkf.dc.podmokly.web.cz/Cz_121.htm#Bělá_u_Děčína)>.
- c) Po požáru v roce 1811 obnovena roku 1813 a opět roku 1822, viz KUČA, K.: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, sv. III, s. 333.
- d) *Život svatého Františka Xaverského apoštola indyckého, přeložený a nábožným ctitelům jeho věnovaný*. V Jičíně : František Jan Kastránek, 1827.

Vzdychání sv. Xaveria

S. FRANCISCVS XAVERIVS obiit anno M.D.LII. in illa Societatis XIII. versus Ori-
 entis Apostolicus. cuius manu quinque super viginti mortui. vixit redditi; supra decies. centena milia
 salutaribus aquis tincti; stetit verbo exercitus, pluit oratione cineres, sedavit Oceani tempestates, nobis
 lesimorum victoriarum auctor et vaticinator, omniumque prope agritudinem depulsor; fuit beatissime
 vitam dum Sinarum subicere Christo regna parat. a S.S.D.N. Greg. XVI. A. 1622. 12 Martii
 in Sanctorum numerum relatus.

Societati IESV anno seculari obtulit et sculpsit Kuttnerberge.
 Gaspar Damm.

Vzdychání sv. Xaverya

<f. [VIIb]>

Má svou notu.

Bože k tvému milování,
žádný strach mne nedohání,
ani trestání tvé ruky,
ani hrozné v pekle muky.

Ty sám milý Pane Kryste,
srdce mé jímáš zajistě;
když tě na kříži spatřuji,
láskou tvou se zapaluji.

Kříž, a krev tekoucí z tvých ran,
učí, žes lásky hoden Pán;
byť nebylo pekla, nebe,
předce bych miloval tebe.

A to pro tebe samého,
jemuž nic není rovného,
v moci, slávě, důstojnosti,
v dobrotě, opatrnosti.

<f. [VIIIa]>

Tebe přemilý JEŽÍŠI,
Beránku Boží nejtíšší,
jenžs pro nás ráčil umřítí,
chci milovati a ctítí,
z lásky, darmo, bez odplaty,
proto žes dobrý, a svatý.

Výbor českých raněnovověkých textů, které se tak či onak vztahují k osobě sv. Františka Xaverského, zahajujeme písní (či básní, jak uvidíme) – patrně nejpopulárnější z těch, které se k tomuto svatému vztahují, a to nejen podle počtu zachovaných kramářských tisků, z nichž jeden, pocházející z roku 1696, byl předlohou této edice.^a Její zařazení na úplný začátek sice poněkud porušuje chronologický princip sledovaný v řazení ostatních textů, bylo však motivováno snahou uvést čtenáře nenásilně do světa raněnovověké zbožnosti a představit mu hned na začátku osobnost hlavního hrdiny pomocí textu, který je snad (samozřejmě v původní španělské verzi) jeho dílem.

Historie písně, kterou jste si právě přečetli, je mnohem složitější, než by se na první pohled mohlo zdát.^b Jedná se vlastně o slavný sonet *No me mueve, Señor, para quererte*, poprvé otištěný španělským jezuitou Antoniem de Roja v Madridu roku 1628, jehož autorství bývá kromě sv. Františka Xaverského někdy připisováno i jiným svatým, především sv. Ignáci z Loyoly nebo sv. Terezii z Ávily.^c Do češtiny byl přebásněn v raném novověku nejméně dvanáctkrát, mezi překladatele patřil například Fridrich Bridelius (roku 1659 pod názvem *Píseň svatého Xaveria toužebná o lásce Boží* s incipitem *Milovati – živo býti, stále v lásce trvání*)^d nebo Daniel Ignácius Nitsch (pod názvem *Modlitba svatého Xaveriusa* s incipitem *Milujit' já, Bože, tebe, ne pro peklo, ne pro nebe*),^e předlohou byla

- a) Další podrobnosti ke xaveriánské tematice v kramářských tiscích viz v úvodu k *Modlitbě k svatému Františku Xaveriovi za odvrácení všelikého povětrného neštěstí a ohně*, zařazené na samém konci našeho výboru.
- b) V této pasáži čerpáme z objevené studie KVAPIL, J.; LINKA, J.: Daniel Ignatius Nitsch a svatý František Xaverský v objetí Boží lásky, v níž čtenář najde další podrobnosti.
- c) Autoři studie zde odkazují na *Epistolae S. Francisci Xaverii, aliaque eius scripta II* (1549–1552), ed. G. Schurhammer a J. Wicki, Řím, 1945. Různé latinské a španělské verze tohoto textu s odkazy na zdroje a spekulacemi o možném autorovi však vyšly už na samém začátku 20. století v *Documenta Xaveriana I*, s. 931–940.
- d) Jako doplněk tisku *Co Bůh? Člověk?* (viz i dále). *Knihopis* č. 1 338, edice viz BRIDELIUS, F.: *Básmnické dílo*.
- e) NITSCH, D. I.: *Hodinky zlaté Bohmila*, v Starém Městě pražském : u Vojtěcha Jiřího Konyáše, 1709, *Knihopis* č. 3 081.

i Janu Ignáci Dlouhoveskému pro píseň *Miluji Tě ne pro nebe, můj Bože, ach miluji*.^a Volně se tímto textem inspirovali i někteří kazatelé – Ch. X. I. Táborský jej dokonce rozvádí v celý příběh o tom, jak chtěl sv. František Xaverský uhasit peklo a spálit nebe (předznamenáný navíc obdobným příběhem jakési ženy, kterou potkal jeden z dvořanů Ludvíka IX. Svatého).^b

Nás však nejvíce zajímá editovaná verze s incipitem *Bože k tvému milování, žádný strach mne nedohání*. Kvapil a Linka^c ji poprvé registrují v roce 1672 jako součást tisku *Pobožnost páteční ke cti svatého Františka Xaveria*,^d není však součástí oddílu písní, ale oddílu *Epištola sv. Františka Xaveria*. Nebyla tedy patrně ještě vnímána jako text určený ke zpěvu, ale jako text meditativní. Poté se však začíná pravidelně objevovat ve všech vydáních Štajerova *Kancionálu českého* (spolu s dalšími dvěma písněmi složenými podle téže předlohy)^e i v Božanově *Slavičku rájském*.^f V obou těchto kancionálech se myslelo na to, aby nevznikaly při zpěvu žádné zbytečné nejasnosti: na konec textu, tedy k páté, původně šestiveršové sloce jsou doplněny ještě dva verše („miluji tebe srdečně, a chci milovati věčně“), a text je tak rozšířen na plných šest čtyřveršových slok. Kramářské tisky,

- a) DLOUHOVESKÝ, J. I.: *Mons adjutorii, Hora pomoci, to jest Obnovení pobožnosti starodávni k čtrnácti svatým pomocníkům ...*, v Menší Praze : u Jana Arnolta, 1671, *Knihopis* č. 1952.
- b) Srov. TÁBORSKÝ, CH. X. I.: *Tria tabernacula in monte Thaboreo extracta ...* (*Knihopis* č. 16 037).
- c) Daniel Ignatius Nitsch a svatý František Xaverský v objetí Boží lásky, s. 831.
- d) V exempláři Národní knihovny ČR sign. 54 G 125 (srov. *Knihopis* č. 13 967) je na s. 165; v roce 1688 vyšel tentýž text (podle zběžného průzkumu se zdá, že by mohlo jít i o tutéž sazbu) s odlišným věnováním a titulem *Pobožnost na deset pátků ke cti desíti let apoštolských prací svatého Františka Xaveria* (srov. *Knihopis* č. 13 967).
- e) 1. vydání ŠTAJER, M. V.: *Kancionál český ...*, Staré Město pražské : u Jiřího Černocho, 1683, *Knihopis* č. 15 935, vycházeli jsme z exempláře NK ČR sign. 54 C 44, digitalizovaného v *Manuscriptoriu*. Text (s. 826–827) je nadepsán *Laskavá vzdychání sv. Františka Xaveria* a až na drobné hláskové odchylky a dva přidané verše je identický s naším.
- f) BOŽAN, J. J.: *Slaviček rájský ...*, Hradec Králové : u Václava Tybély, 1719, *Knihopis* č. 1 247; vycházeli jsme z exempláře NK ČR sign. 54 A 36, digitalizovaného v *Manuscriptoriu*. Text (s. 440–441) je až na drobné hláskové odchylky identický s textem Štajerovým, je však uveden anonymně, bez jakéhokoliv odkazu k sv. Františku Xaverskému, jako součást oddílu *Písně o milování Božím*.

včetně našeho, si naopak s pohodlím zpěváků hlavu nelámou a drží se starší podoby.^a

Zdá se, že mezi všemi (oblíbenými) adaptacemi Františkova sonetu patřila právě skladba *Bože k tvému milování* mezi nejoblíbenější – snad pro svou prostotu, rytmičnost, zpěvnost, ale zároveň i vroucnost. Alespoň o tom svědčí fakt, že vyšla v 17.–18. století v různých sbírečkách kramářských písní ještě několikrát^b a jako živá byla zachycena ještě na začátku 19. století ve Slezsku.^c I díky ní vešel sv. František Xaverský do povědomí nejširších vrstev nejen jako misionář, šířitel křesťanské víry mezi vzdálenými národy, ale také a možná především jako milovník Boží,^d světec naplněný Boží láskou, hodný proto napodobení.

- a) V kancionálu *Capella regia musicalis* Václava Karla Holana Rovenského z roku 1694 (Národní knihovna Praha, sign. 54 A 48, digitalizováno v *Manuscriptoriu*, *Knihopis* č. 1 458) jsme nenalezli nejen tuto píseň, ale ani žádnou k sv. Františku Xaverskému, ač je tam jinak písní k nejrůznějším svatým velký počet.
- b) Viz *Knihopis* č. 8 324, 13 127, 13 128, 13 129, 13 129a a 13 428.
- c) Jak udává s odkazem na guberniální sbírku z roku 1819 Konrád (*Dějiny posvátného zpěvu staročeského I*, s. 388).
- d) Srov. k tomu KVAPIL, J.; LINKA, J.: Daniel Ignatius Nitsch a svatý František Xaverský v objetí Boží lásky.